

Jazykový výlet do Českého krasu

Inspirací jazykového koutku je v tomto čísle Živy největší krasové území v Čechách, které má počátky v prvohorním moři. Na internetových stránkách chráněné krajinné oblasti, založené v r. 1972, se dočteme, že se v této pozoruhodné krajině střídají vápencové skály, rozvolněné světlé listnaté lesy a lesostepi spolu s rozkvetlými skalami a kaňonovitým údolím řeky Berounky, a také, že bohatství této lokality můžeme objevovat jak na povrchu, tak pod zemí. Pokusme se bohatství Českého krasu okouščit i špetkou jazykových zajímavostí.

Slovník spisovné češtiny (Academia 1994) popisuje podstatné jméno kras slovy „vápencové území rozrušené vodou do útvarů, jako jsou jeskyně, krápníky apod.“ Přestože by se mohlo zdát, že pojmenování souvisí se slovem krása, nejspíš tomu tak není. Český etymologický slovník (Leda 2015) vysvětluje, že praslovanské slovo krasa asi znamenalo lesk, červeně nebo barvu ohně. V Elektronickém slovníku staré češtiny (<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>) je u substantiva krása uvedeno 8 možných významů, např. jas, lesk, třpyt; průzračnost; barva, zvláště červená; spanilost, důstojnost, ušlechtilost. Etymologické zdroje se shodují, že výraz kras čeština převzala v 19. století přímo z vlastního jména vápencové oblasti na pomezí Slovinska a Itálie. Slovník Kras (italsky Carso, německy Karst) má ilyrský původ (označení Ilyrové je souhrnným názvem více kmenů starověkého národa žijícího na západě dnešního Balkánského poloostrova). V čakavském dialektu, tedy jihoslovanském dialektu z přímořských oblastí, mají slova kras a krasa význam suchá kamenitá půda, případně hromady kamení. V češtině má však slovo kras obecný význam, proto se píše s malým počátečním písmenem. Velké písmeno pak mají názvy chráněných oblastí jako Český kras, Moravský kras, Slovenský kras.

Odvozené přídatné jméno krasový se nejčastěji pojí s výrazy oblastí, území, jeskyně, útvary, jevy, dutiny. Ve slovinštině má adjektivum krasový podobu kraški. Milovníci psů možná znají slovinské psí plemeno kraški ovčar – česky se jim říká poněkud nepřesně krašský ovčák či krašský pastevecký pes. Jak napovídá zvolené pojmenování, jejich hlavním úkolem bylo hlídání stád ovcí.

Souvislost názvu uhličitanu vápenatého neboli vápence s vápnem jistě není třeba zdůrazňovat. Není však bez zajímavosti, že praslovanské varъno je odvozeno z výrazu varъ/vapa s původním významem barvivo. Staří Slované totiž používali vápno především k barvení stěn nabílo, přestože sloužilo už od starověku také jako pojídlo do malty a dezinfekce. Obdélníky orámované pruhy bílého vápna měly a mají svou důležitou roli na fotbalovém hřišti. I když se dnes již vápno pro jejich nanesení neuzdává, je označení malé a velké vápno stále

1 Benediktinský klášter Svatý Jan pod Skalou v Českém krasu, jeskyně sv. Ivana. Podle legendy zde v 9. století prožil 42 let a zemřel poustevník svatý Ivan. Renesanční jeskynní kostel Panny Marie s jednoduchým kamenným oltářem. Převzato z Wikimedia Commons v souladu s podmínkami použití

živé. Příznivci fotbalu jistě vědí, že jde o brankoviště a pokutové území.

Jeskyně, jichž je v Českém krasu podle některých zdrojů dokumentováno více než 600, zůstávají mnohdy zahaleny tajemstvím. Poněkud tajemný a nejasný je i původ tohoto slova. Nabízí se spojitost se starším slovenským jask (tunel) nebo s dolnoluzickým jašk (vchod do vrše či síťových náhonců). Spekuluje se i o souvislosti s jizvou, ale jak je uvedeno ve slovníku „nadějnější indoevropské paralely zcela chybějí“.

Zastavme se u skloňování, konkrétně u tvaru 2. pádu množného čísla. Zvolili byste formulaci: soustava jeskyň, nebo soustava jeskyní? Podstatné jméno jeskyně je ženského rodu a vzhledem k zakončení na -e patří ke vzoru „růže“. Pro tento pád je tedy základní koncovka -í (bez růží, cibulí, koulí, nadějí). Jak však víme, pravidla nebývají bez výjimek. Mnohá slova patří ke vzoru růže mají ve jmenovaném pádě tzv. nulovou koncovku, např. bez bukvic, dlaždic, holubic, jepic, kvasnic, popelnic. Menší skupina podstatných jmen může mít dubletní tvary, tedy nulovou koncovku nebo -í. Patří do ní ponejvíce přechýlené podoby s příponou -(k)yně: bohyně i bohyní, kolegyně i kolegyní, ministryň i ministryní, přítelkyně i přítelkyní; dále pak slova hlohyně, mochyně a jeskyně. Vyjádření soustava jeskyň je tedy v pořádku, v praxi se ale užívá méně, frekventovanější je tvar jeskyní. Dvojí zakončení

mívají také přejatá slova na -ice, např. definic i definicí, expedic i expedicí, petic i peticí, pozic i pozicí, tradic i tradicí.

O původu pojmenování útvarů na stěnách, stropu a dně vápencových jeskyň, které vznikají srážením nerostných látek, není pochyb – za slovo krápník vděčíme Janu Svatopluku Preslovi. V jazykových exkurzech jsme se o tomto obdivuhodném přírodovědci a zakladateli odborné terminologie mnoha oborů už několikrát zmiňovali (naposledy v souvislosti s názvem kostra). Označení krápník Presl odvodil ze slovesa krápat, což je tzv. iterativum (opětovací sloveso) od kropit, s náležitým zdĺoužením v kořeni. Prapůvod je nejspíš zvukomalebný, stejně jako je tomu u slovesa kapat. Ze stejného základu vzniklo ve staré češtině slovo krapet (kapka, troška), dodnes v expresivním projevu žijí také jeho zdĺobněliny krapánek a krapítek.

Český kras je světově proslulý výskytem zkamenělin. Český termín zkamenělina odkazuje k substantivu kámen, synonymní pojmenování fosilie má původ v latinském fossilis – vykopaný. To pochází od fodere (přičestí trpné fossum) – kopat, hrabat. Latinský původ má i pojmenování prvohorního členovce trilobita. Lobus (v řečtině lobós) znamená lalok, první část tri- není třeba vysvětlovat. Známe ji dobře mimo jiné ze složenin jako trilogie, triptych, triatlon, triangl, trikolora. Méně nápadná je ve slově triviální – obyčejný, banální, jednoduchý. To se do češtiny dostalo prostřednictvím němčiny a francouzštiny (trivial) z latinského trivialis – týkající se tří základních nauk, základní, obyčejný. Výraz souvisí s pojmem trivium, trojcestí, jímž se nazývalo nižší školní vzdělání – tři základní „umění“: gramatika, rétorika, dialektika, která tvořila první stupeň v systému vzdělávání na středověkých univerzitách. V tereziánském základním školství to pak bylo čtení, psaní a počítání.

Vedle trilobitů se mezi fosilními nálezy často objevují i otisky vyhynulých měkkýšů. Všichni si z dob školní docházky pamatujeme, že tento termín píšeme se dvěma kk, stejně jako třeba slova měkký, měkkost, měkkota; nemáme problém ani se slovy, v nichž dochází k alternaci k a č, např. měkčí, (ob)měkčit, měkčení, změkčily. Dovolím si na závěr položit jednu lehce záluďnou jazykovou otázku. Jak napíšete zdĺobnělinu přídatného jména měkký? Je to měkkounký/měkkoučký, nebo měkkounký/měkkoučký? Umíte to zdĺobnělinou?

Náležitá podoba je měkounký/měkouchký. Vysvětlení najdeme ve slovtvorbě. Základem slov měkký i měkouchký je kořen měk-. Pomocí přípony -ký odvozujeme slovo měkký; příponou -ouchký nebo -ounký vznikne zdĺobnělina měkouchký, měkounký. Náznorněji je tento slovtvorný postup vidět u slov heb-ký, heb-ouchký/heb-ounký; hlad-ký, hlad-ouchký; slad-ký, slad-ouchký; blíz-ký, blíz-ouchký.

Na závěr zájemcům připomínám, že psaní velkých a malých písmen v názvech různých typů chráněných území byl věnován jazykový koutek Velká písmena a zkratky v ochraně přírody (Živa 2014, 3: LIV).

Použitou literaturu a internetové zdroje uvádíme na webových stránkách Živy.